

Tarmo Kulmar 70: juubelijuttu läbi isiklike meenutuste prisma

Tänavu (2020) suvel jõudis oma eluteel auväärse 70. verstaapostini Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aupresident, Eesti Akadeemilise Usundiloo Seltsi auliige, mitme kõrge autasu ja tunnustusega pärjatud Tartu Ülikooli võrdleva usuteaduse professor Tarmo Kulmar. Järgnevatesse ridadesse olen pannud mõned omaenda reministsent-sid ja mõtisklused neli aastakümnet kestnud tutvusest, sõprusest ning akadeemilisest koostööst auväärse juubilariga.

Mul endal ja nii mõnelgi teisel minuga sama või lähedase sünniaastaga inimesel, keda nooruses tõmbas miski vääramatu jõud idamaade mõtte-tarkuse poole, oli õnn astuda Tartu (Riiklikku) Ülikooli 1980. aastate algul, kui seal tegutsev orientalistikaring elas üle oma hiilgeaegu. Oli selle taga siis vääramatu jõud või midagi muud, mis inimesi sinna tõi, aga toonastel orientalistikaloengutel oli linna üks suuremaid auditooriume — „keemiaring“¹ — peaaegu alati puupüsti rahvast täis ja orientalistikaring pidi kõikidele huvilistele tudengitele tegevusvõimaluste andmiseks harg-nema erialasteks sektsioonideks. Talviti toimunud vilistlaskollokviumid olid üle-eestilised kultuurisündmused, kus võis näha ja kuulda kõne-lemas nii vana kooli õpetlasi, nagu Uku Masing, Pent Nurmekund ja Leo Leesment, kui ka tuntud kirjanikke, heliloojaid, vabamõtlejaid.²

---

¹ Praegune Tartu Ülikooli, Jakobi tänaval 2 asuv humanitaaria õppehoone ringaudi-toorium.

² Tarmo Kulmar on ise TRÜ orientalistikaringist ja selle eelkäijast kirjutanud: vt Tarmo Kulmar. Tartu Riikliku Ülikooli ÜTÜ orientalistikasektsioon aastatel 1971–1977. — *Ida-kiri: Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aastaraamat 2014*, lk 18–26

Eks üks „vääramatu jõud“ selles vaimses puhangus oli kindlasti Linnart Mälli (1938–2010) karisma.³ Just sel perioodil, kui Mäll oli ülikoolis ametlikult põlualune ega tohtinud loenguid pidada, avaldas ta keskeltläbi üle aasta ridamisi tähtsaid ida vaimuvara tõlkeid (*Teemantsuutra*, 1975; *Dhammapada*, 1977; *Daodejing*, 1979; *Bhagavadgītā*, 1980; *Bodhitšarjāvatāra*, 1982), mis ilmusid tänapäeva mõistes megatiraazides — 20 000 ja rohkem eksemplari — ning ometi kadusid müügilt nagu soojad saiad. Nii suur oli tollases sumbunud vaimses õhustikus nälg millegi ehedalt virgutava järele ning Mälli tõlked ja kommentaarid seda vaieldamatult olid. Nendest kõigist, kuid ka paljust muust ja paljudelt teistelt oli orientalistikaloengutel juttu. Minusuguse „maalt ja villaste sokkidega“ poisi jaoks oli see sukeldumine täiesti uude imepärasesse maailma, mida hakkasin sisse ahmima nii kuidas jaksasin.⁴

Elades toona, peaaegu neli aastakümnet tagasi sisse orientalistikaringi ellu ja tegemistesse, hakkas kohe päris alguses silma, et selle nähtuse keskmes oli veel üks teinegi „vääramatu jõud“, mis näis olevat kehastunud ühes siis veel päris noores mehes, kelle ümber näis kõik pöörlevat või kes ise õieti oligi see pööraja. Ja nüüd jõuamegi „asja juurde“ ehk minu jutu näitelavale astub ei keegi muu, kui käesoleva loo peategelane, Tartu Ülikooli akadeemilise orientalistika *Grand Old Man*, härra Tarmo Kulmar ise.

Tarmo Kulmar oli jõudnud ülikooli minust tubli kümnendi varem koos mitme n-ö 1970ndate põlvkonnakaaslasega, hiljem akadeemilist ja muud karjääri teinud isikuga, kes ühel või teisel viisil ka orientalistikasse

(<https://www.eao.ee/wp-content/uploads/2019/06/2.-Tarmo-Kulmar.-Tartu-Riikliku-Ülikooli-ÜTÜ-orientalistikasektsioon-aastatel-1971-1977.pdf>, vaadatud 15.10.2020); Tarmo Kulmar. Idamaahuvi hiilgeaeg Eestis: Tartu Riikliku Ülikooli Üliõpilaste Teadusliku Ühingu orientalistikaringi viis esimest aastat. — *Idakiri: Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aastaraamat* 2017, lk 7–24 (<https://www.eao.ee/wp-content/uploads/2019/07/TARMO-KULMAR.-Idamaahuvi-hiilgeaeg-Eestis-Tartu-Riikliku-Ülikooli-Üliõpilaste-Teadusliku-Ühingu-orientalistikaringi-viis-esimest-aastat.pdf>, vaadatud 15.10.2020).

³ Linnart Mälli rollist Tartu orientalistika kujundaja ja kauaaegse eestvedajana olen varem kirjutanud: Märt Läänemets. Linnart Mäll ja Tartu orientalistika. — *Keel ja Kirjandus*, 1995, nr 11, lk 736–745; Märt Läänemets. Paradoksaalne Linnart Mäll. — Linnart Mäll. *Nulli ja lõpmatuse kohal*. Tartu: Ilmamaa, 1998 (teine trükk 2003), lk 363–367; Märt Läänemets. Linnart Mäll: looja ja tõlkija. — *Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aastaraamat* 2007, lk 11–20 (<https://www.eao.ee/wp-content/uploads/2015/07/Märt-Läänemets.-Linnart-Mäll-looja-ja-tõlkija.pdf>, vaadatud 15.10.2020).

⁴ Kuula lähemalt vestlusest „Miks ja kuidas sai minus orientalist“. — <https://www.youtube.com/watch?v=e7xiqD2ZknE> (vaadatud 12.10.2020).

panustasid: Henn Käärrik, Mart Helme, Rein Helme, Maret Kark jt. Iga tahe olid nad kõik tudengipõlves ja hiljemgi aktiivselt tegevad orientalistikaringis ning vilistlastena sellega lähedalt seotud. Selleks ajaks, kust algab minu akadeemiline mälu, oli Kulmar selles seltskonnas juba „tehtud mees“. Meiesugustele „rohelistele“ oli ta mees, kes teadis kõike ja tegi kõike, kes jõudis kõikjale ning kel jätkus alati aega kõigile ja kõigeks. Suureks paisunud orientalistikaringi kooshoidmine ja juhtimine oli tegelikult ju Tarmo Kulmari õlul, rääkimata tema põnevatest loengutest ja ettekannetest Muinas-Ameerika tsivilisatsioonidest, mis mullegi toona üpris suurt huvi pakkusid — olin keskkoolipäevil sellest palju lugenud ja ihalus rohkem teada saada püsis. Minu uurimisalaks see küll ei saanud, aga Tarmo edenes ainesse muinasamerikanistina süvenedes üha edasi ning see valdkond on jäänud tema teaduslike huvide keskmesse tänapäevani välja. Ikka ja jälle on tal selle kohta midagi uut öelda ja kirjutada. Üsna viimati, läinudsügiseste (2020. aasta) orientalistikapäevade ettekandes tutvustas ta Garcilaso kroonikas leiduvaid põnevaid seiku inkade jumalakultuse võrdlusest kristliku religiooniga ja analüüsis sellise tõlgenduse tagamaid.

Tarmo Kulmari teadustööst on kirjutatud omajagu ja selle eesti-keelne paremik (seisuga umbes viisteist aastat tagasi) on ühtede kaante vahel ilmunud Eesti mõtteloo sarja autorikogumikus *Tõsilood muinasrahvastest*,⁵ millele mul oli au järelsõna kirjutada. Panin sellele pealkirja „Muinasteaduste kümnevõistleja“,⁶ et juhtida tähelepanu raamatu autori erakordselt laiale haardele muinasteadlase ja usundiloolasena. Kulmari 65. sünnipäeva puhul ilmus tema auks rahvusvaheline kogumik *Kui jumalad rääkisid*,⁷ kus kolleegid Riho Altnurme ja Peeter Espak kirjutasid Kulmari fenomenist ja tema panusest religiooniteadusesse.⁸ Tsiteerin siin Peeter Espakit:

Tarmo Kulmar tundub kohati olevat nooruslikum ja vähem koormatum elumurdega kui nii mõnedki tänapäeva üliõpilased, kelle elueesmärkideks on lõpetada ülikool, osta laenuka maja ja eladagi siis niisugust

⁵ Tarmo Kulmar. *Tõsilood muinasrahvastest*. (Eesti mõttelugu, 76.) Tartu: Ilmamaa, 2007.

⁶ Samas, lk 341–344.

⁷ *When Gods Spoke. Researches and Reflections on Religious Phenomena and Artefacts: Studia in Honorem Tarmo Kulmar*. Editors Peeter Espak, Märt Läänemets, Vladimir Sazonov. (Studia Orientalia Tartuensia, Series Nova, VI.) Tartu: University of Tartu Press, 2015.

⁸ Riho Altnurme. Preface: Tarmo Kulmar, Professor of comparative religion — forever young. Samas, lk 9–10. Peeter Espak. Tarmo Kulmar 65 — scholar and friend, samas, lk 11–12.

lihtsat ja lamedat elu, mille tipphetkedeks on pühapäevased grillipeod oma kodu tagaõues. Tarmo Kulmari tagaõueks on Peruu inkade muistsed linnad, tema koduks on teadmiste tempel ja tema grillipidudeks kuulata Richard Wagneri muusikat Bayreuthis. Tema leegitsev idealism ja seikluslust ei ole iialgi kuhtunud. Otse vastupidi. Uku Masingu väljenduse kohaselt saab Tarmo Kulmar üha elavamaks.⁹

Samast köitest leiab ka Tarmo Kulmari teadustööde loetelu aastatest 1985–2015, mida on igati aukartust äratav hulk — 114 nimetust.¹⁰ Viimased viis aastat on sellele tublisti lisa toonud.¹¹

Jäägu professor Kulmari teadusliku panuse üksikasjalik ja sügavam käsitus tulevaste, minust pädevamate kirjutajate teha ning jätkan oma kirjatükki natuke teisel lainel, mis juubilarist rääkides mulle endale üha kirkamalt vastu särab. See on eelkõige Tarmo Kulmar kui õpetaja, mentor, eeskuju ja organisator.

Eespool sai juba räägitud Tarmo Kulmarist kui silmapaistvast tegelesest, keda jätkus kõikjale. Loomulikult on ta seda tänagi, ehkki nüüd pigem soliidses ja stoilises rahulikkuses. Noil ammustel orientalistikaringi aegadel oli ta aga Linnart Mälli kõrval tõeline Zhuge Liang, kui kasutada võrdlusena Hiina ajaloos ja kirjanduses hästi tuntud tegelaskuju, Kulmari enda üht lemmikkangelast, väejuhti ning riigimeest, kes ühendas endas hiilgavad strateegi- ja administraatorivõimed ning ustavuse ja usaldusväarsuse.¹²

Nii ühte kui ka teist läks siis vägagi vaja. Orientalistikaring kui vaba vaimu kasvulava ja nõukoguliku kõrghariduse peavoolust kõrvalekalduv nähtus oli pidevalt ülikooli parteiorganite ning KGB huviorbiidis. Harvard polnud juhtumid, kui ühte või teist inimest kutsuti kõrgete funktsionääride juurde „vaibale“, sest jälle oli midagi „juhtunud“, s.t mõnes loengus või ettekandes oli käsitletud „kahtlasi“ teemasid „kahtlasele“ viisil, mil-

⁹ Samas, lk 11.

¹⁰ Samas, lk 13–24.

¹¹ Eesti Teadusinfo Süsteemi (ETIS) järgi ilmus Tarmo Kulmaril aastatel 2016–2020 17 uut teadustööd: https://www.etis.ee/CV/Tarmo_Kulmar/est?tabId=Publications (vaadatud 13.10.2020).

¹² Zhuge Liang 諸葛亮 (181–234), oli Vana-Hiina kolme riigi ajastu strateeg ja Shu Hani keisri Liu Bei peaminister; hästi tuntud Luo Guanzhongi ajaloolise romaani *Kolme riigi romaan* kangelasena (eesti keeles: Lo Guan-Tzung. *Kolmevalitsus*, I–II. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1959). Rahvasuus on tema nimi saanud nutika, võimeka ja ustava abilise tähiseks.

lele andis külge pookida mittemarksistlikku lähenemist, või siis oli mõne orientalistikaringi liikme puhul täheldatud ebanõukogulikku käitumist või väljenduslaadi. Enamikul sellistel juhtudel läks tarvis Kulmari diplomaatilist taipu ja „ärarääkimisoskust“, millega (kuni järgmise korrani!) funktsionääride ärevus maha rahustati. Siiski läks vahel lisaks vaja ka ajalooteaduskonna poolt orientalistikaringi kureerima pandud professor Jaan Konksu ja dotsent Märt Tänäva toetavat sekkumist. Ja tõsi ta on, ega suuremaid repressioone või mõne ürituse otsest keelamist kõigele vaatamata sellest ajast õieti ei mäletagi.

Tuleb tunnistada, et „ebanõukogulikkus“ selle sõna kõige paremas tähenduses oli orientalistikaringile omane küll. Ei viljeldud siin ei ametlikes ega mitteametlikes sõnavõttudes tavapärasest nõukogulikku retoorikat stiilis „seltsimehed...“ või „viies ellu NLKP suuniseid ja otsuseid...“ jms. On hästi tuntud tõsiasi, et orientalistikaringi kohta oli keegi funktsionäär kavatsuslikult käibele lasknud pahatahtliku ja etteheitva väljendi „daamide ja härrade ring“, mida me ise võtsime aga suure komplimentina ning levitasime uhkusega. Ja alust selleks oli, sest kõikide avalike ürituste sissejuhatused algasid rutiinselt ebanõukoguliku ja „kodanliku“ pöördumisega „daamid ja härrad“, mis oli tol ajal ebatavaline ning külal ka üsna julge ja provokatiivne.

Kahtlustan, et peamiselt juurutas ka selle kombe ei keegi muu kui Tarmo Kulmar, kes oma loomult ja kasvatuselt oli ja on nii läbi ja lõhki härrasmees, et seda olekut ei oleks suutnud muuta ükski režiim ega kommunistide üldine allakäik. Ja see „eestiaegne“ akadeemiline härrasmeheikkus hakkas külge. Selles mõttes oli Kulmar ning on siiamani mentor ja eeskuju, kes on härrasmeheikkusse joont ja vaimu kultiveerinud oma mitme põlvkonna õpilastes ja kaasvõitlejates, seda nii akadeemilistes ringkondades kui ka talle armsas korporatsioonis Sakala. Suur tänu ja sügav kummardus Sulle selle eest. Inglise kombe kohaselt oled Sa tõeline traditsioone austav vana kooli džentelmen, kellesuguseid kahjuks üha vähem kohtab.

Kui me vaatame tagasi sellele 1980. aastate esimese poole orientalistikalainele Tartu (Riiklikus) Ülikoolis, kust võrsusid nii mõnedki, praeguseks omakorda juba „vanema põlve“ orientalistide sekka jõudnud õpetlased ja kultuuritegelased, nagu Ülo Valk, Andres Herkel, Indrek Ude, allakirjutanu jt, siis tuleb tunnistada, et kuigi akadeemilise süvenemise mõttes läks elu järgnevatel aastatel ehk isegi tõusvas joones edasi,

siis orientalistikaringi lainehari hakkas huvitaval kombel vaibuma just pärast seda, kui Tarmo Kulmar lahkus ülikooli teenistusest Viljandi teatri Ugala kirjandusala juhatajaks. On see juhus? Vaevalt. Aga seeme oli külvatud ja idanes ning sealt sirgunud taim kasvas jõudsalt edasi. Loomulikult ei kaotanud Kulmar ei siis ega hiljemgi, järgmise kümnendi jooksul peamiselt arheoloogilistel ekspeditsioonidel töötades kuni ülikooli naasmiseni juba 1990. aastatel mitte kunagi sidet orientalistikaga ja mõnes mõttes ei olnud tema puudumist märgatagi, sest kõikidel konverentsidel, seltskondlikel üritustel, aga tihti ka tähtsatel nõupidamistel oli ta alati kohal.

Ühele üldisemale asjale või suunitlusele tahaks mineviku ja praegusegi ajaga seoses veel tähelepanu juhtida. See on „nimede probleem“. Sest hämmastaval kombel on nimetus „orientalistika“ tekitanud küsimusi ja kartusi — eriti bürokraatide ja teatud tüüpi võimutruude teadlaste-õppejõudude seas — nii kaugel „nõukaajal“ kui ka nüüdsel „vabaduse ja valguse ajastul“. Kui Pent Nurmekund 1950. aastate keskel Tartu (Riiklikus) Ülikoolis ida keeli õpetama asus, võis ta selle jaoks enda loodud üksuse õhtumaist akadeemilist traditsiooni järgides rahulikult orientalistikakabinetiks nimetada, ilma et see kelleski kahtlusi või vastuväiteid oleks tekitanud. Ja see nimetus jäi püsima peaaegu kolmeks aastakümneks. Aga just siis, 1980. aastate keskel, mil orientalistika kui teadusharu ja Linnart Mälli isik teatud määral nagu rehabiliteeriti,¹³ oli selle hinnaks (?) nimetuse „orientalistika“ keelamine või paremal juhul tagaplaanile surumine. Orientalistikakabinet enam ei kõlvanud, see nimetati ümber ida keelte õppekabinetiks. Orientalistikaring enam ei kõlvanud, see nimetati ümber võrdleva kultuuriloo ja orientalistika ringiks. Orientalistikaringi vilistlaskollokviumid aga ei kõlvanud enam ühegi nimetuse alla ja nende korraldamine keelati mõneks aastaks üldse ära.¹⁴ See kõik leidis aset juba siis, kui NSV Liidus hakkasid puhuma perestroikatuuled. Alles 1990. aastatel võis nime tagasi tuua ja 1994. aastast on meil olemas Tartu Ülikooli orientalistikakeskus ning juba

---

¹³ Mäll sai viimaks loa oma enam kui kümme aastat kinni peetud kandidaativäitekeri ära kaitsta ning ta edutati ajaloo ja semiootika laboratooriumi juhatajaks, mille koosseisus tehti ka orientalistika alast uurimistööd.

¹⁴ Uuesti hakati aastakonverentse pidama orientalistikapäevade nime all alates 1988. aastast, kui taastati Eesti Akadeemiline Orientaalselts.

kuus aastat varem oli taastatud 1935. aastal loodud Eesti Akadeemiline Orientaalselts.¹⁵

Tänapäeval sõna „orientalistika“ otseselt ära keelata ei üritata, aga diskussioon selle sobivusest on aeg-ajalt ikka tõusnud. Seekord on pinnuks silmas lääne vasakpoolsete intellektuaalide loodud paradigmas valitsev vaade, et kõik sõnadega *orient* ja *oriental* seotu on Aasia rahvaid ning kultuure rassistlikult alavääristav ja nimetus ise kolonialistlik igand.¹⁶ Salgamatagi seda, et eks sellist suhtumist ole lääne orientalistikas ikka ette tulnud, eriti selle alguspäevil, tundub siiski, et orientalisti kui eelarvamusliku ja ebateadusliku hoiaku ning akadeemilise orientalistika ühte patta panemisega on ka laps pesuveega välja visatud. Ja siin on nõukogudeaegsete ja tänapäevaste poliitkorrektset ideoloogiat kandvate mõtteviiside sarnasus selgelt nähtav. Kõige kurioossem oli ühe lugupeetud eesti orientalistikavihkajast orientalisti kunagine asju täiega pahu-pidi pöörav avaldus, et sõna „orientalistika“ olevat nõukogude aja igand.

Õnneks traditsioone hoidvad ja austavad õpetlased ja ülikoolid ei ole veel ideoloogiate survele lõplikult välja surnud ning orientalistika teaduskonnad, instituudid, õppetoolid ja keskused jätkavad sama nime all tegutsemist mitmel pool ja mitmel maal — ka Eestis ning Tartu Ülikoolis. Väita, et Tarmo Kulmaril ei ole ka selles osas teeneid, oleks kindlasti vale.

Kulmari enda akadeemiline karjäär Tartu Ülikoolis on viimase kolmekümne aasta jooksul kulgenud tõusujoones ning tõusnud juba ammu kõrgeimate teaduskraadide ja -ametiteni. Olles kaitsnud 1994. aastal usuteaduste doktorikraadi (esimene sõjajärgne usuteaduste doktori-kraad Tartu Ülikoolis!), töötab ta alates 1997. aastast Tartu Ülikooli usuteaduskonnas võrdleva usundiloo professorina ja on olnud ka teaduskonna dekaan.

---

¹⁵ Akadeemilise Orientaalseltsi algusaastatest on kõige põhjalikumalt kirjutanud Priit Rohtmets: Akadeemiline Orientaalselts aastatel 1935–1944. — *Idakiri: Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aastaraamat 2014*, lk 7–17 (<https://www.eao.ee/wp-content/uploads/2019/06/1.-Priit-Rohtmets.-Akadeemiline-Orientaalselts-aastatel-1935-1944.pdf>, vaadatud 19.10.2020).

¹⁶ Sellise paradigma kujunemisele andis suuresti hoogu Palestiina päritolu ameerika kirjandusteadlase ja kultuuriteoreetiku Edward W. Saidi (1935–2003) 1978. aastal ilmunud ja hulga kordustrükke üle elanud raamat *Orientalism*.

Kui 1988. aastal taastati Eesti Akadeemiline Orientaalselts, sai Tarmo Kulmarist loomulikult selle asepresident. Aastatel 2001–2011 juhtis ta seltsi presidendina ning 2011. aastast kannab aupresidendi tiitlit.

Tarmo Kulmarile pühendatud lugu ei saa lõpetada, mainimata ühte temas läbivalt tooniandvat inimlikku omadust — heatahtlikkust. Kõigi nende aastakümnete jooksul, mil ma olen Tarmot lähemalt tundnud, ei mäleta ühtegi korda, kui ta oleks kellegi peale vihastanud, kellegi kohta otseselt halvasti öelnud, kellegi suhtes üleolevalt väljendunud, rääkimata söimamisest ja laimamisest. Kui selleks oleks inimlikust seisukohast ehk põhjustki olnud, on Tarmo väljendanud oma pahameelt või mittenõustumist pigem nagu sordiini all, tundes sellepärast justkui piinlikkust, või siis on oma arvamuse välja öelnud läbi huumoriprisma. Eks ole seegi osa tema härrasmehelikust loomusest, millega kaasneb loomupärane sõbralikkus ja omakasupüüdmatu abivalmidus. Samas ei jää tal puudu rangusest ja otsustavusest, kui on vaja mõnda tähtsat ja vajalikku asja põhjendada või läbi suruda.

Jätkugu Sul, Tarmo, veel pikkadeks aastateks tervist ja jõudu olla see, kes Sa oled alati olnud: viljakas teadlane, õpetaja, nõuandja, sõber! Hea inimene oled Sa niikuinii.

Vivat! Crescat! Floreat!

Märt Läänemets